

01

Αποκατάσταση της οικίας 1,
περ. 4300 π.Χ. (σχέδιο:
Rozenn Douaud).

Ο ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΦΙΛΙΠΠΩΝ – «ΝΤΙΚΙΛΙ ΤΑΣ» 8.000 ΧΡΟΝΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Το χρονικό των ανασκαφών μιας γαλλοελληνικής συνεργασίας συμπλέκεται με την ιστορία μιας προϊστορικής τούμπας στην ανατολική Μακεδονία. Η τούμπα, που είναι από τις μεγαλύτερες στα Βαλκάνια και από τις θέσεις της Νεολιθικής εποχής με την παλαιότερη και την πιο σταθερή κατοίκηση, αναμένεται να απαντήσει και στα ερωτήματα που θέτει η νεολιθικοποίηση της περιοχής στο β' μισό της 7ης χιλιετίας π.Χ. Με ποιες τεχνογνωσίες έφτασαν οι πρώτοι αγρότες στην Ευρώπη;

Pascal Darcque

*Διευθυντής Ερευνών στο Εθνικό Ίδρυμα
Επιστημονικών Ερευνών της Γαλλίας (CNRS)*

Χαίδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη

Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων

Δήμητρα Μαλαμίδου

Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών

Ζωή Τσιρτσώνη

*Ερευνήτρια στο Εθνικό Ίδρυμα Επιστημονικών
Ερευνών της Γαλλίας (CNRS)*

Η ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΡΕΥΝΕΣ

Η θέση «Ντικιλί Τας» βρίσκεται στον νομό Καβάλας, στην ανατολική Μακεδονία (εικ. 2), και σε απόσταση περίπου δύο χιλιομέτρων από τα ερείπια της ένδοξης αρχαίας πόλης των Φιλίππων, με την οποία συνδέεται ιστορικά, ενώ συνορεύει και με το ομώνυμο πρώην έλος («τενάγη Φιλίππων»), αποξηραμένο σήμερα. Το τοπωνύμιο Ντικιλί Τας (που στα τουρκικά σημαίνει «όρθια πέτρα»), κληρονομιά της οθωμανικής παρουσίας στην περιοχή, παραπέμπει σε ένα ρωμαϊκό ταφικό μνημείο που στέκει σε άμεση γειτνίαση με τον αρχαιολογικό χώρο. Η θέση έχει τη μορφή *τούμπας*, ενός τεχνητού λόφου που έχει σχηματιστεί από τη συσσώρευση διαδοχικών στρωμάτων κατοίκησης. Με επιφάνεια περίπου 20.000 τ.μ. και ύψος 17 μέτρα, η τούμπα αυτή είναι από τις μεγαλύτερες σε όλα τα Βαλκάνια (εικ. 20). Είναι επίσης μία από τις θέσεις της Νεολιθικής εποχής με την παλαιότερη και την πιο συνεχή κατοίκηση.

Η τούμπα του Ντικιλί Τας αναγνωρίστηκε ως προϊστορική θέση κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και εξερευνήθηκε για πρώτη φορά από τον Louis Renaudin μεταξύ των ετών 1920 και 1922, παράλληλα με την ανασκαφή της αρχαίας πόλης των Φιλίππων. Οι πρώτες συστηματικές έρευνες στο Ντικιλί Τας πραγματοποιήθηκαν 40 χρόνια αργότερα (1961–1975) από τον Jean Deshayes και τον Δημήτριο Θεοχάρη. Οι έρευνες αυτές, υπό την αιγίδα της Γαλλικής Σχολής Αθηνών και της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, εγκαινίασαν μια γόνιμη και σταθερή γαλλοελληνική επιστημονική συνεργασία.

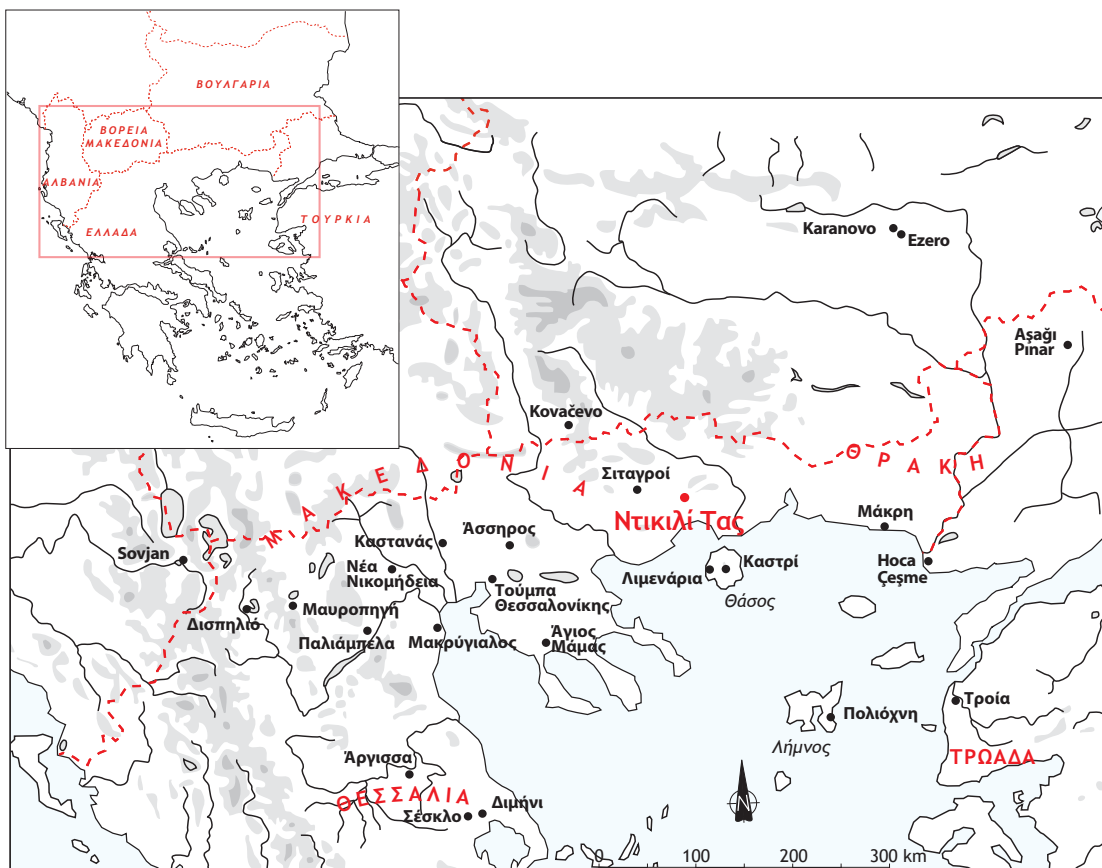
Η συσχέτιση των ακολουθιών που προέκυψαν από τους διάφορους ανασκαμμένους τομείς του πρώτου προγράμματος ανασκαφών (εικ. 3, με μωβ χρώμα) επέτρεψε τον ασφαλή καθορισμό σημαντικού μέρους της γενικής στρωματογραφικής ακολουθίας, η οποία ξεκινάει από την πρώτη φάση της Νεότερης Νεολιθικής εποχής (που τότε ονομαζόταν «Μέση Νεολιθική εποχή») και φτάνει μέχρι την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Επίσης απέδειξαν ότι το τέλος της Νεολιθικής εποχής στη Μακεδονία, και κατ' επέκταση στο μεγαλύτερο τμήμα των Βαλκανίων, προηγείται σαφώς της έναρξης της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο. Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώθηκαν από τις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν την ίδια περίοδο στη γειτονική θέση των Σιταγρών. Χάρη σε μια σειρά χρονολογήσεων με άνθρακα 14 —από τις πρώτες που έγιναν στην περιοχή—, προσδιορίστηκε με σχετική ακρίβεια η ηλικία και η

02

Το Ντικιλί Τας και οι κύριες θέσεις της Νεολιθικής εποχής και της Εποχής του Χαλκού στη Βόρεια Ελλάδα και στις γειτονικές περιοχές.

03

Τοπογραφικό σχέδιο της θέσης που δείχνει την έκταση των ανασκαφών κάθε ερευνητικού προγράμματος.

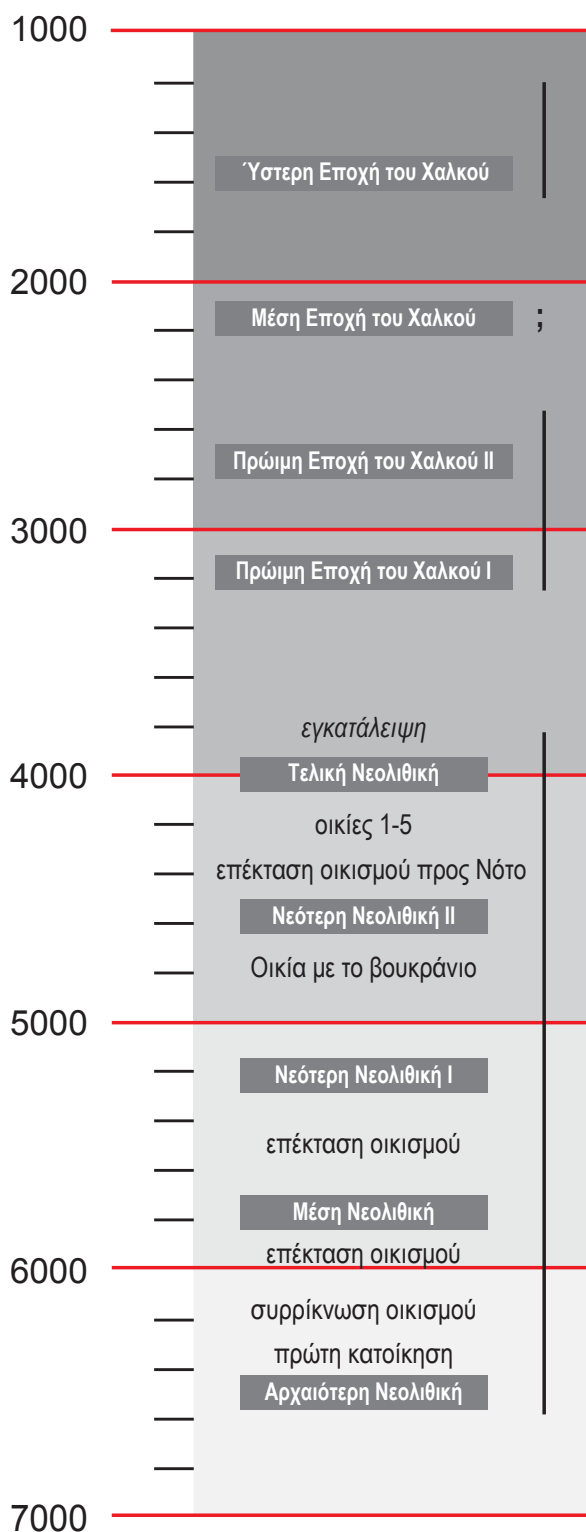
02

Ένας νέος κύκλος ερευνών, με επίκεντρο κάποια ερωτήματα που είχαν μείνει αναπάντητα μετά την ολοκλήρωση των δύο πρώτων ερευνητικών προγραμμάτων, πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 2008–2016 υπό τη διεύθυνση των συγγραφέων του άρθρου (εικ. 3, με πράσινο χρώμα). Ο γενικός στόχος ήταν να συγκεντρώσουμε τις πληροφορίες που θα μας επέτρεπαν να ανασυστήσουμε τη συνολική ιστορία της τούμπας, από τις πρώτες ανθρώπινες εγκαταστάσεις μέχρι τη νεότερη εποχή, συνδυάζοντας την αρχαιολογική ανασκαφή — με ταυτόχρο-

Προκειμένου να προσδιοριστεί η αρχή της κατοίκησης στο Ντικιλί Τας και να διερευνηθεί το αρχαιολογικό δυναμικό των κατώτερων στρωμάτων, δηλαδή των στρωμάτων που προηγούνταν εκείνων του β' μισού της 6ης χιλιετίας π.Χ. —των μό-
νων που είχαμε δει ανασκαφικά—, προχωρήσαμε σε μια σειρά από γεωτρήσεις στην ίδια την τούμπα. Η τεχνική συνίσταται στην εξαγωγή κυλινδρικών δειγμάτων ιζημάτων με διάμετρο 6 εκ., των λεγόμενων «καρότων», σε ένα δεδομένο πάχος επι-
χώσεων. Η μελέτη τους επιτρέπει να διακρίνουμε το φυσικό υπόστρωμα, τα παλαιοσέδαφη, τα αδιατάρακτα ή διαταραγμέ-

Χρονολογικός πίνακας: Τα στάδια της προϊστορικής κατοίκησης στο Ντικιλί Τας

να στρώματα ανθρώπινης εγκατάστασης, τα τυχόν επεισόδια προσχώσεων. Ενίοτε μέσα στα καρότα εντοπίζονται διάφορα τέχνηρα (θραύσματα κεραμικής, λίθινα κ.λπ.). Η εύρεσή τους έρχεται να υποστηρίξει ή να συμπληρώσει τις χρονολογήσεις με άνθρακα 14.

Εν προκειμένω, έγινε εξαγωγή 15 περίπου καρότων από το τμήμα των επιχώσεων σε βάθος μεταξύ τριών και δέκα μέτρων από την επιφάνεια του εδάφους (εικ. 4). Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η θέση είχε κατοικηθεί πολύ νωρίτερα από ό,τι πιστεύαμε, αρχικά σε μια ζώνη κοντά στη μεγάλη πηγή που αναβλύζει στα βορειοανατολικά της μελλοντικής τούμπας, ενώ στη συνέχεια επεκτάθηκε προς τα νότια και τα δυτικά (εικ. 5). Πράγματι, οι χρονολογήσεις με άνθρακα 14 που πραγματοποιήθηκαν σε σειρά δειγμάτων ξυλάνθρακα τα οποία συλλέχθηκαν από το ανώτερο τμήμα του παλαιοεδάφους του Ολόκαινου μέσα στα δύο καρότα τα πιο κοντινά στην πηγή (C2–C3) δίνουν, με πιθανότητα κοντά στο 95%, αποτελέσματα γύρω στο 6450–6350 π.Χ. Αυτό το στρώμα είναι επιπλέον πλούσιο σε μικρά θραύσματα οστών ζώων και τέχνηρων —κεραμικά με στιλβωμένες καστανοκόκκινες επιφάνειες—, ενώ βρέθηκε

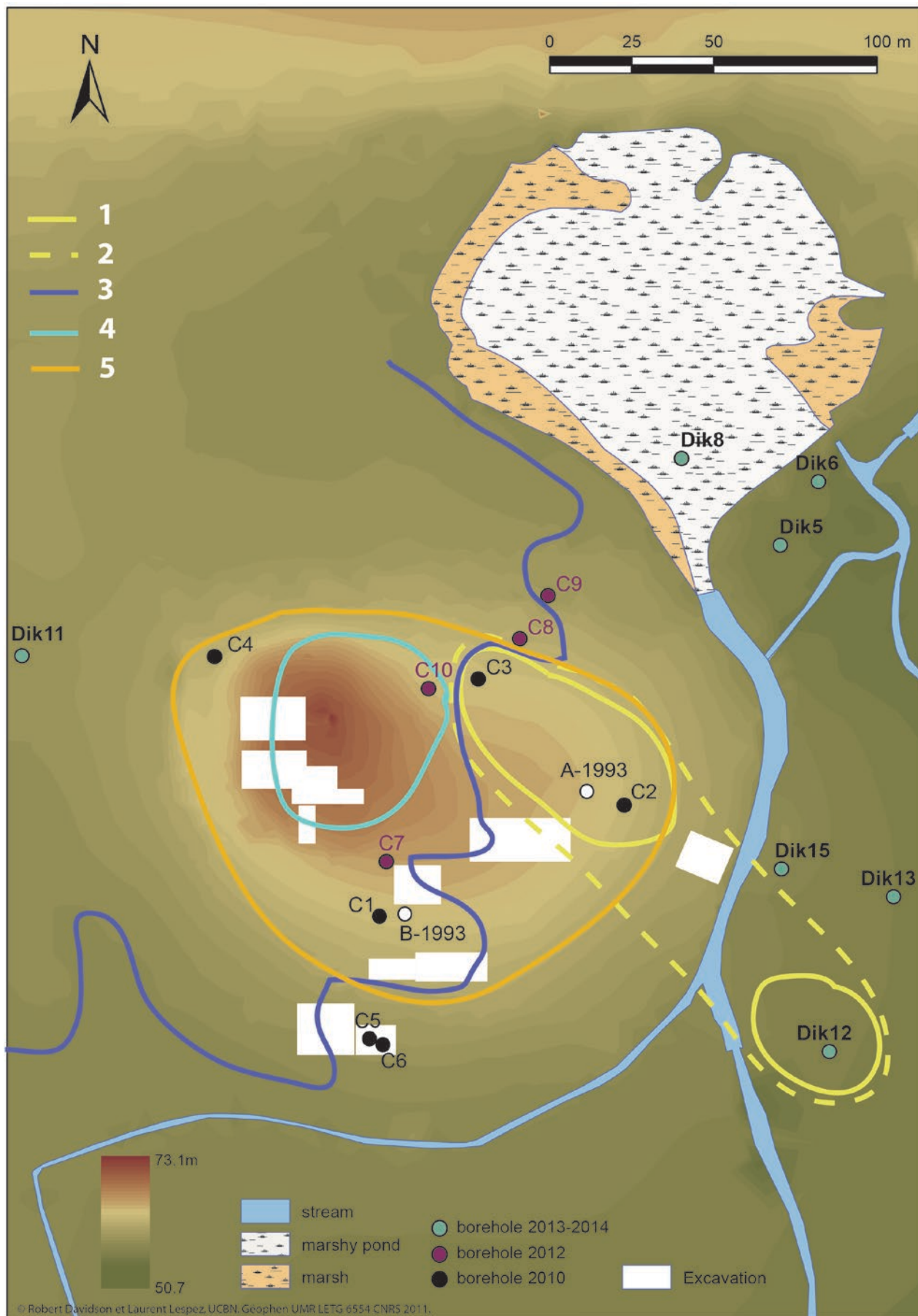
04

04

Το μηχάνημα που χρησιμοποιήθηκε για την εξαγωγή των καρότων (φωτ.: Pascal Darcque).

05

Η χωροθέτηση των καρότων και η ερμηνεία των δυναμικών κατοίκησης κατά τις πρώιμες φάσεις της Νεολιθικής εποχής (σχέδιο: Robert Davidson και Laurent Lespez). 1: πρώτη φάση κατοίκησης (6500–6200 π.Χ.), 2: πιθανή έκταση της πρώτης εγκατάστασης, 3: όριο της πλημμυρισμένης ζώνης κατά την υγρή και ψυχρή περίοδο (6200–6000 π.Χ.), 4: πιθανή έκταση του οικισμού κατά την υγρή περίοδο, 5: εδραίωση και επέκταση της κατοίκησης (6000–5800 π.Χ.).

και ένα ακέραιο λίθινο εργαλείο από χαλκιδόνιο, που θυμίζει τα ημικυκλικά ξέστρα τα οποία είναι γνωστά και από την Ανατολία. Χάρη στα καρότα που πραγματοποιήθηκαν στη συνέχεια στα νοτιοανατολικά της τούμπας, πλάι στο κανάλι απορροής της πηγής προς τα νότια (συγκεκριμένα στο σημείο Dik12), εντοπίστηκε στρώμα κατοίκησης ακριβώς πάνω από το παλαιόεδφος του Ολόκαινου, το οποίο χρονολογείται στο 6400–6200 π.Χ. Επίσης, τα διαγράμματα γύρης από δύο άλλα καρότα λίγο πιο μακριά, προς το έλος, επιβεβαίωσαν την ύπαρξη αγροτοκτηνοτροφικής δραστηριότητας κατά την ίδια χρονική περίοδο.

Αυτά τα αποτελέσματα έχουν μεγάλη σημασία σε τοπική και υπερτοπική κλίμακα. Στο παρελθόν, πράγματι, στις συζητήσεις για τη «νεολιθικοποίηση» της ανατολικής Ευρώπης, την εξάπλωση, δηλαδή, του αγροτοκτηνοτροφικού τρόπου ζωής από τις ανατολικές εστίες του, κατά το β' μισό της 7ης και στις αρχές της 6ης χιλιετίας π.Χ., υπογραμμίζονταν η απουσία θέσεων της φάσης αυτής στην ανατολική Μακεδονία, σε αντίθεση με τις περιοχές που βρίσκονται ανατολικότερα (ανατολική Θράκη) και δυτικότερα (δυτική Μακεδονία και Θεσσαλία). Αυτό το φαινομενικό κενό οδήγησε στην υπόθεση για την ύπαρξη δύο οδών διάδοσης των καινοτομιών: η πρώτη θα ήταν θαλάσσια, με έναρξη κάπου ανάμεσα στο 6500–6200 π.Χ., και θα «παρέκαμπε» την ανατολική Μακεδονία· η δεύτερη θα ήταν χερσαία και μεταγενέστερη κατά 200 με 400 χρόνια. Η αποκάλυψη στο Ντικιλί Τας στρωμάτων σύγχρονων με τις πρώτες νεολιθικές θέσεις στις γειτονικές περιοχές έρχεται να καλύψει αυτό το κενό και μας καλεί να αναθεωρήσουμε τις ισχύουσες προτάσεις περί νεολιθικοποίησης. Το Ντικιλί Τας είναι προς το παρόν ο μόνος τόσο αρχαίος οικισμός στην περιοχή, κι αυτό καθιστά τα πρόσφατα αποτελέσματα της έρευνας ακόμα πιο εξαιρετικά, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα πόσο εύστοχη ήταν η μέθοδος που εφαρμόστηκε.

2. Η ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗΣ

Τα νεολιθικά οικιστικά κατάλοιπα διατηρούνται στην περιοχή μόνο κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες. Εάν, δηλαδή, η καταστροφή των κατοικιών δεν συνοδεύτηκε από σχετικά έντονη πυρκαγιά, στην περίπτωση για παράδειγμα που οι κατοικίες απλώς εγκαταλείφθηκαν, δεν μένει τίποτε ούτε από τους τοίχους —χτισμένους από ξύλο και χώμα—, οι οποίοι διαλύονται σιγά σιγά μέσα στο έδαφος, ούτε από τις εσωτερικές κατασκευές, εκτός από τους οικιακούς φούρνους που έχουν ήδη ψηθεί κατά τη χρήση. Στην ανασκαφή βρίσκουμε, στην περίπτωση αυτή, μόνο τον οικιακό εξοπλισμό, δηλαδή κεραμικά, αντικείμενα φτιαγμένα από οστά, όστρεα ή πέτρα, καθώς και κατάλοιπα πανίδας (π.χ. οστά ζώων), αλλά όχι φυτικά κατάλοιπα. Όταν, όμως, έχουμε την τύχη η καταστροφή των κατοικιών να έχει συνοδευτεί από πυρκαγιά —τύχη για τους αρχαιολόγους βεβαίως, όχι για τους ίδιους τους κατοίκους που είδαν το σπίτι τους να γίνεται στάχτη—, βρίσκουμε όχι μόνο φούρνους και αντικείμενα από ανθεκτικά υλικά, αλλά και πάγκους ή έδρανα, θραύσματα τοίχων ή οροφής, στοιχεία πιθανών αρχιτεκτονικών διακοσμήσεων και φυτικά κατάλοιπα. Εξακολουθούν να μας διαφεύγουν στοιχεία εσωτερικής διαρρύθμισης, σκεύη ή δοχεία κατασκευασμένα από οργανικά υλικά, όπως το ξύλο και το δέρμα, ή οι ψάθες και τα καλάθια, τα οποία συνήθως δεν διατηρούνται στις αποθέσεις. Ορισμένα κτίσματα, λοιπόν, έχουν διατηρήσει αν όχι τη συνολική τους κάτοψη, τουλάχιστον κάποια αναγνωρίσιμα στοιχεία εσωτερικής διαρρύθμισης και ένα μέρος του εξοπλισμού τους επί τόπου, θαμμένα κάτω από τα ερείπια. Τα σύνολα αυτά προσφέρουν εντυπωσιακά στιγμιότυπα του νεολιθικού τρόπου ζωής.

Η «ΟΙΚΙΑ ΜΕ ΤΟ ΒΟΥΚΡΑΝΙΟ»

Στον τομέα V, η «οικία με το βουκράνιο», η οποία καταστράφηκε γύρω στο 4900 π.Χ., είναι ένας ενιαίος χώρος μήκους επτά

06

07

μέτρων και πλάτους τουλάχιστον πέντε μέτρων, δηλαδή με εμβαδό τουλάχιστον 35 τ.μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι είναι χτισμένοι με εφαιπόμενους κατακόρυφους ξύλινους πασσάλους που επικαλύπτονταν με μείγμα λάσπης και φυτικών προσμιξεων («αχυροπλός») και με μία λεπτότερη επίστρωση, πάλι από πηλό. Στο δάπεδο, επιχρισμένο επίσης με πηλό, τη στιγμή της καταστροφής υπήρχαν διάφορα κεραμικά σκεύη, τριβεία (μυλόπετρες) και τριπτήρες, καθώς και μικρές ποσότητες από φρούτα και όσπρια, που ίσως φυλάσσονταν σε δοχεία από φθαρτά υλικά.

Ο χώρος περιλαμβάνει έναν ελλειψοειδή φούρνο (μήκους 1,45 μ. και πλάτους 0,90 μ.) με το άνοιγμά του προς τα νοτιοανατολικά (εικ. 6). Κοντά στον φούρνο, πάνω σε ένα έδρανο, βρέθηκε μεγάλος αριθμός αντικειμένων: πιθάρια, μυλόπετρες, λίθινοι πελέκεις, ένα λίθινο αγγείο και ένα κέλυφος οστρέου *spondylus gaederopus* — οστρακοειδές που αφθονεί στο Αιγαίο πέλαγος και το χρησιμοποιούσαν ευρέως κατά τη Νεολιθική περίοδο για την κατασκευή κοσμημάτων. Πίσω από τον φούρνο εντοπίσαμε μια εστία και, ανάμεσά τους, σε μια περιοχή με άφθονη στάχτη, βρέθηκαν μια τριποδική χύτρα και ένα αγγείο γεμάτο με σπόρους κριθαριού. Η θέση των σκευών, όπως και η θέση ενός μεγάλου κεραμικού ταψιού (με διάμετρο 56 εκ.) που βρέθηκε σε θραύσματα μπροστά από τον φούρνο, παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τον ρόλο αυτών των κατασκευών στην κατοικία. Τα αγγεία, που προφανώς προορίζονταν για την προετοιμασία της τροφής, δεν βρίσκονταν μέσα στον φούρνο τη στιγμή της καταστροφής. Πρέπει λοιπόν να συμπεράνουμε ότι ο φούρνος χρησιμοποιούνταν για να φτιαχτεί η χόβολη, η οποία στη συνέχεια μεταφερόταν στην παρακείμενη εστία. Βεβαίως, ψωμί ή γαλέτες μπορούσαν να ψηθούν απευθείας στο δάπεδο του φούρνου, ενώ ο φούρνος θα χρησίμευε ασφαλώς και για τη θέρμανση της κατοικίας την εποχή κατά την οποία ο καιρός ήταν κρύος. Παρόλο που βρισκόμαστε μόλις δέκα περίπου χιλιόμετρα από το Αιγαίο, ο

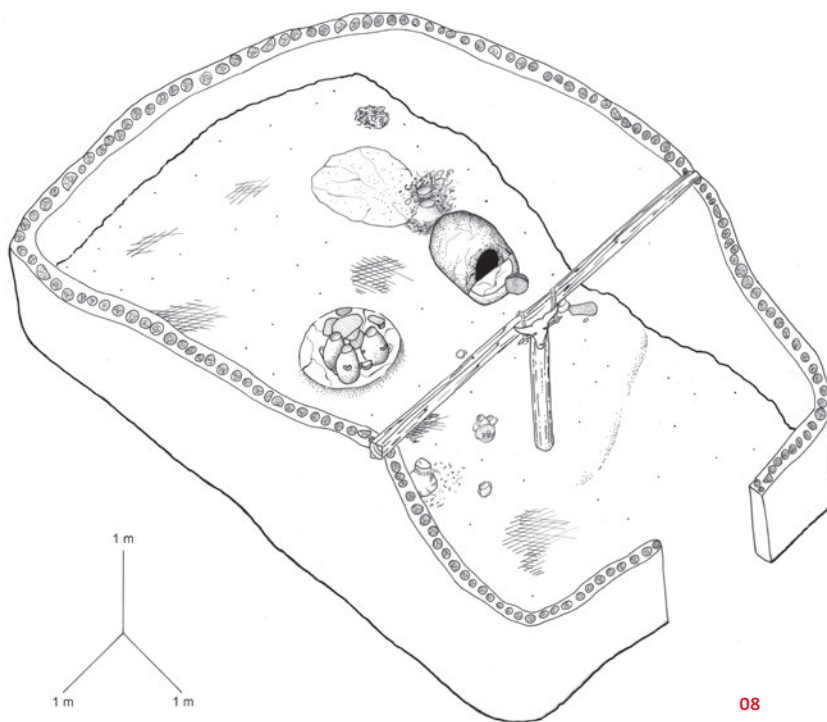
χειμώνας μπορεί να είναι ιδιαίτερα δριμύς (θερμοκρασίες έως -20°C) και η άνοιξη και το φθινόπωρο πολύ βροχερές εποχές.

Λίγο πιο νότια από τον φούρνο, βρέθηκαν τρία αγγεία: δύο από αυτά, μια λεκανίδα και μια μικρή πρόχους, περιείχαν κυρίως διάφορα λίθινα εργαλεία, ενώ το τρίτο, επίσης μια μικρή πρόχους, είχε διατηρήσει στο εσωτερικό του μόνο μια λεπτή μαυριδερή κρούστα την οποία η ανάλυση ταυτοποίησε με οξείδιο του σιδήρου (ώχρα ή αιματίτης), αναμφίβολα κάποια χρωστική ουσία. Έχουμε εδώ δηλαδή, όπως όλα δείχνουν, την αυτοσχέδια «κασετίνα» ενός τεχνίτη που κατοικούσε σε αυτό το σπίτι. Ακριβώς δίπλα σε αυτήν την ομάδα αγγείων κειτόταν το αντικείμενο που έδωσε το όνομά του στο κτίσμα. Πρόκειται για ένα βουκράνιο επιχρισμένο (εικ. 7), ένα σύνθετο δηλαδή «αντικείμενο», πλασμένο με πηλό γύρω από το πίσω μέρος του κρανίου ενός οικοσπίτου βοδιού. Μελετώντας τη θέση του και τα αποτυπώματα που άφησαν στην επιφάνειά του τα στοιχεία που είχαν χρησιμοποιηθεί για τη στερέωσή του, συμπεράναμε ότι αρχικά ήταν τοποθετημένο σε κάποιο ύψος, όπως θα τοποθετούσε κανείς ένα τρόπαιο (εικ. 8).

Συνολικά, μπορούμε να ανασυστήσουμε την «οικία με το βουκράνιο» ως έναν χώρο στον οποίο διαδραματιζόταν ένα ευρύ φάσμα καθημερινών δραστηριοτήτων: αποθήκευση διαφόρων τροφίμων, προετοιμασία και παρασκευή γευμάτων, σερβίρισμα και κατανάλωση της τροφής, αποθήκευση εργαλείων προς επισκευή και χρωστικών ουσιών μέσα σε αγγεία.

ΟΙ ΟΙΚΙΕΣ 1 ΚΑΙ 4

Στον τομέα VI (στο εξής τομέας 6), περίπου 20 μέτρα βόρεια-βόρειοανατολικά της «οικίας με το βουκράνιο», οι έρευνες έφεραν στο φως ένα σύνολο οικιών που καταστράφηκαν γύρω στο 4300–4200 π.Χ. Δύο από αυτές ξεχωρίζουν χάρη στην καλή κατάσταση στην οποία διατηρήθηκαν έως σήμερα και στον πλούτο του εξοπλισμού τους.

06

Ο φούρνος (600) της «Οικίας με το βουκράνιο», κατά τη διάρκεια των ανασκαφών. Δύο αγγεία (602) βρίσκονταν ακόμη στη θέση τους πίσω από τον φούρνο, γύρω στο 4900 π.Χ. (φωτ.: Pascal Darcque).

07

Βουκράνιο επιχρισμένο με πηλό, γύρω στο 4900 π.Χ. Μήκος μεγαλύτερο από 35 εκ. (φωτ.: Philippe Collet).

08

Αξονομετρική αποκατάσταση της «Οικίας με το βουκράνιο», κλίμακα 1/75 (σχέδιο: Paola Pugsley).

09

10

11

12

13

Στην οικία 1 είχαν βρεθεί, ήδη από το 1989, βοτανικά κατάλοιπα που υποδείκνυαν την εξαγωγή χυμού από σταφύλια. Τότε δεν γνωρίζαμε ακόμη την έκταση του κτίσματος, τη διαρρύθμισή του ή τον εξοπλισμό του. Οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν μετά το 2008 (ανασκαφή, αρχαιοβοτανική μελέτη νέων φυτικών καταλοίπων, ανάλυση οργανικών καταλοίπων στα τοιχώματα των αγγείων) επιβεβαίωσαν ότι επρόκειτο πράγματι για οινοποίηση — μέχρι σήμερα την παλαιότερη ασφαλώς ταυτισμένη στην Ευρώπη (εικ. 9). Οι νέες ανασκαφές έριξαν επιπλέον φως στο αρχιτεκτονικό πλαίσιο και στα οικονομικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα της συγκεκριμένης δραστηριότητας (εικ. 1). Το κτίσμα, αρκετά μεγάλης έκτασης (11,50x6,50–7 μ., ή 75–80 τ.μ.), θα μπορούσε να χρησιμοποιείται ταυτόχρονα ως «σπίτι–αποθήκη», όπου αποθήκευαν, επεξεργάζονταν και κατανάλωναν μια αρκετά μεγάλη ποικιλία αγροτικών προϊόντων (σιτάρι, κριθάρι, λινάρι, βίκο, σταφύλια, αχλάδια) και ως «σπίτι–εργαστήριο», όπου επεξεργάζονταν διάφορα υλικά —όστρεα, άργιλο, πέτρα, σκληρά ζωικά υλικά, μέταλλα (χαλκό, χρυσό)— κυρίως για την κατασκευή αντικειμένων κόσμησης. Το σύνολο μαρτυρεί την κοινωνική πολυπλοκότητα που υπήρχε ήδη εκείνη την εποχή (εικ. 10–13).

Η οικία 4 έχει μήκος περίπου 12 μ. και πλάτος 4,80 μ., δηλαδή εμβαδόν τουλάχιστον 57 τ.μ., και είναι χωρισμένη σε τρεις χώρους, από τους οποίους μόνο δύο έχουν σαφώς οριοθετηθεί από την ανασκαφή. Ο κάθε χώρος έχει τον δικό του οικιακό φούρνο που συνδέεται με ένα ή δύο έδρανα (εικ. 15).

09

Κουκούτσια (γίγαρτα) από σταφύλι σε αγγείο της οικίας 1, περ. 4300 π.Χ. (φωτ.: Pascal Darcque).

10

Σύνολο αγγείων στο δάπεδο της οικίας 1, περ. 4300 π.Χ. (φωτ.: Pascal Darcque).

11

Οικία 1: κώννοι γραφίτη, δακτύλιοι από όστρεο του είδους *Spondylus gaederopus* και επίθετα πλακίδια από κυνόδοντες χοίρου, πιθανότατα συγκεντρωμένα

αρχικά σε κάποιο κουτί ή θήκη από οργανικό υλικό. Περ. 4300 π.Χ. (φωτ.: Pascal Darcque).

12

Οικία 1: φιάλη διακοσμημένη με γραφίτη, περ. 4300 π.Χ., ύψος 10 εκ. (φωτ.: Philippe Collet).

13

Οικία 1: ομάδα από λίθινες χάντρες, μερικές εκ των οποίων με χρυσή επένδυση. Τα τέσσερα σύνολα πάνω και κάτω περιλαμβάνουν 100–110 χάντρες το καθένα.

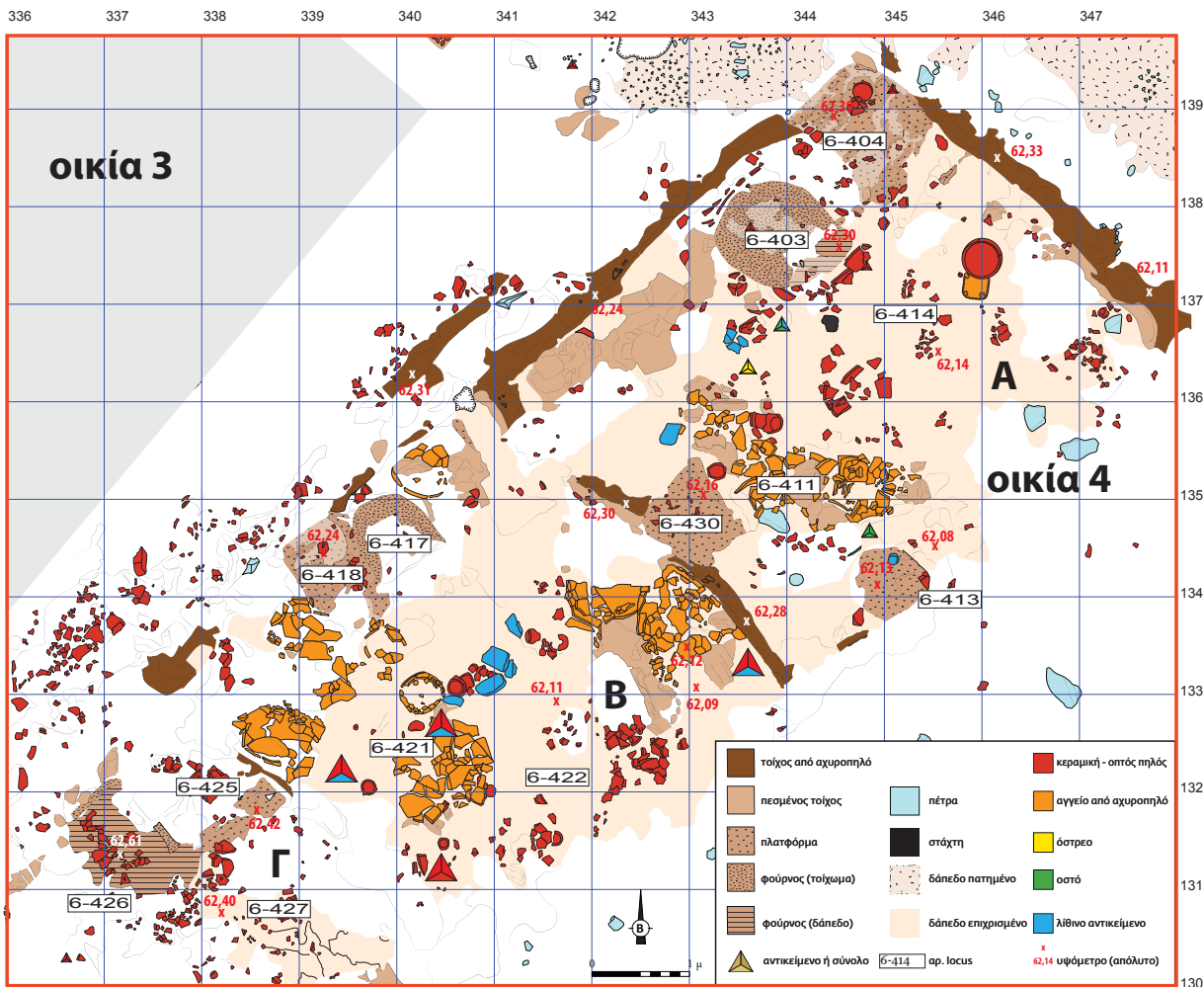
Ο αριθμός των πιθαρίων από ωμό πηλό —μόνο δύο ή τρία στον χώρο Α, εννέα στον χώρο Β (εικ. 14)— και η θέση τους δείχνουν ξεκάθαρα ότι η αποθήκευση των τροφίμων είχε μεγαλύτερη σημασία για τον χώρο Β απ' ό,τι για τον χώρο Α. Δυστυχώς, όλα τα πιθάρια ήταν άδεια τη στιγμή της καταστροφής. Οι μικρές ποσότητες σπόρων και καρπών που συλλέχθηκαν στους δύο χώρους φαίνεται πως αντιπροσωπεύουν μάλλον αυτό που θα απέμεινε έπειτα από μια επιχείρηση καθαρισμού, παρά σκόπιμες συγκεντρώσεις.

Και στους δύο χώρους βρέθηκαν επίσης κεραμικά σκεύη μαγειρικής και αγγεία αποθήκευσης. Τα σκεύη, ωστόσο, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται για την παρασκευή ή το σερβίρισμα φαγητού και τα μικρά αγγεία για την κατανάλωση ή το σερβίρισμα ποτού είναι πολύ περισσότερα στον χώρο Α από ό,τι στον χώρο Β. Ο χώρος Α, μάλιστα, είναι ο μόνος στον οποίο βρέθηκε ένα μικρό τραπέζι από ωμό πηλό και ένα υποστατό. Ομοίως, οι πολλοί «πεσσοί σφενδονών» που βρέθηκαν στον χώρο Β, 26 από πέτρα και 89 από ψημένο πηλό, οι οποίοι κατά πάσα πιθανότητα βρίσκονταν κατά ομάδες μέσα σε σακιά κρεμασμένα στους τοίχους, έρχονται σε αντίθεση με την απουσία τους από τον χώρο Α.

Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι η διαρρύθμιση και ο εξοπλισμός των δύο χώρων μοιάζουν αρκετά, αλλά σε καμία περίπτωση δεν είναι όμοιοι. Με εξαίρεση τη λειτουργία που αντιπροσωπεύουν οι πεσσοί σφενδονών (κυνήγι; πόλεμος;), αντιπροσωπεύονται όλες οι συνήθειες οικιακές λειτουργίες (μαγείρεμα, προετοιμασία–σερβίρισμα, κατανάλωση ποτών, αποθήκευση), αλλά όχι στον ίδιο βαθμό. Υπάρχουν, επομένως, επιχειρήματα που στηρίζουν την άποψη ότι οι χώροι Α και Β στεγάζουν δύο λιγότερο ή περισσότερο ανεξάρτητα «νοικοκυριά». Ωστόσο, το γεγονός ότι αυτά τα «νοικοκυριά» βρίσκονται, κυριολεκτικά, κάτω από την ίδια στέγη (εικ. 15) υποδεικνύει μια σχέση μεταξύ τους και μας επιτρέπει να φανταστούμε ότι είχαν κάποιου είδους συμπληρωματική λειτουργία στην καθημερινή ζωή.

3. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Σύμφωνα με τα δεδομένα που διαθέταμε μέχρι το 2008, υποθέταμε ότι μια σημαντική διακοπή στην κατοίκηση, σχεδόν μιας ολόκληρης χιλιετίας, χώριζε το στρώμα καταστροφής των νεολιθικών οικιών του τομέα 6 από το επόμενο στρώμα, το οποίο χρονολογείται στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (γύρω στο 3200–3000 π.Χ.). Παρόμοια κενά της κατοίκησης μας είναι γνωστά σε πολλές άλλες θέσεις στη Βόρεια Ελλάδα και στα Βαλκάνια. Τα κενά αυτά έχουν ερμηνευτεί ως σημάδια σημαντικής μείωσης του πληθυσμού λόγω σοβαρών περιβαλλοντικών αλλαγών ή λόγω εχθρικών επιδρομών. Ωστόσο, η νέα ανασκαφή στο Ντικιλί Τας έφερε στο φως, ανάμεσα στο στρώμα των νεολιθικών οικιών και στο στρώμα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, ένα νέο στρώμα κατοίκησης, αποτελούμενο μάλιστα και το ίδιο από διακριτά επεισόδια, το οποίο έρχεται να καλύψει, εν μέρει τουλάχιστον, αυτό το κενό και να θέσει υπό αμφισβήτηση τα μέχρι τώρα ισχύοντα σενάρια (εικ. 16). Τα κεραμικά που βρέθηκαν στο νέο αυτό στρώμα (εικ. 17) έχουν παράλληλα στη Θάσο και σε ορισμένες ορεινές θέσεις της Ροδόπης, αλλά αυτή είναι η πρώτη φορά που τέτοια δείγματα κεραμικής αναγνωρίζονται σε οικισμό με

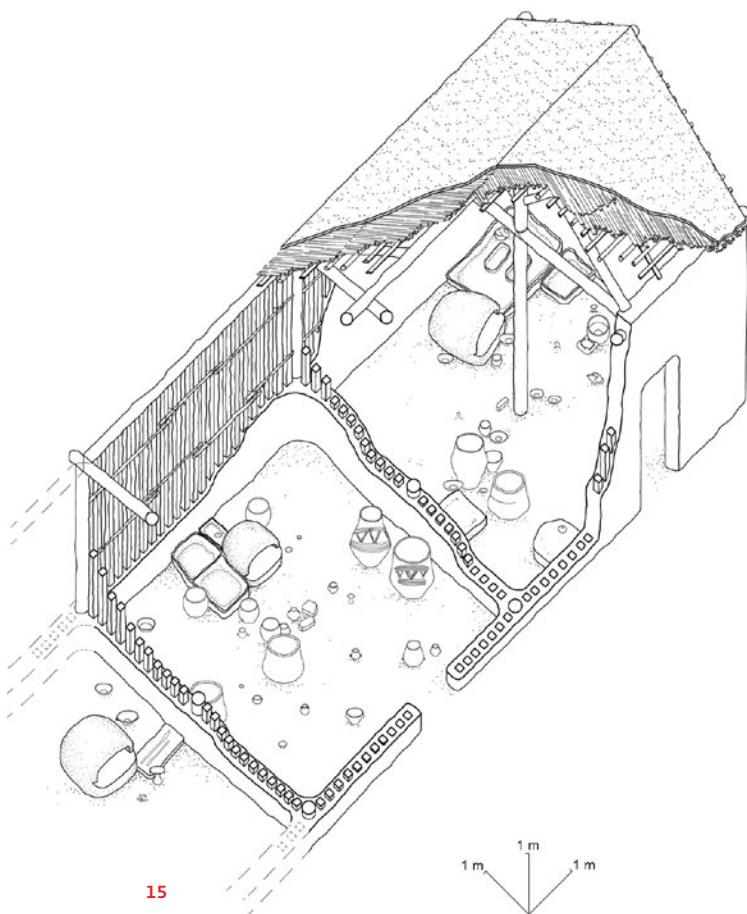

μορφή τούμπας στη Μακεδονία. Οι χρονολογήσεις με άνθρακα 14 τοποθετούν τα εν λόγω επεισόδια στα πολύ ύστερα στάδια της Νεολιθικής εποχής, περίπου μεταξύ του 4200 και του 3700 π.Χ.

Αυτή η φάση, την οποία ονομάσαμε Τελική Νεολιθική (ή Τελική Χαλκολιθική, κατ' αντιστοιχία με την ορολογία που χρησιμοποιείται στη γειτονική Βουλγαρία), θα πρέπει επιπλέον να αντιπαραβληθεί με ένα σημαντικό επεισόδιο διάβρωσης που τεκμηριώθηκε στον τομέα 2, στη νότια περιφέρεια της τούμπας (βλ. εικ. 3). Οι πρόσφατες εργασίες απέδειξαν, πράγματι, ότι τα υλικά που έχουν εναποθεθεί εδώ είναι κυρίως ιζήματα σε δευτερογενή απόθεση και ότι αυτό συνέβαινε από την αρχή της ιστορίας της θέσης. Οικοδομική δραστηριότητα επί τόπου (in situ) υπήρξε στον τομέα αυτό για πρώτη φορά κατά τη Νεότερη Νεολιθική II (γύρω στο 4500 π.Χ.), φάση που φαίνεται να αποτελεί μια περίοδο επέκτασης του οικισμού. Τρεις αιώνες αργότερα, η διάβρωση προκάλεσε την κατάρρευση ενός λίθινου τοίχου, οχρωματικού ή αναλημματικού, που βρισκόταν στα υψηλότερα πρανή του τομέα, γεγονός που σηματοδοτεί την αναστολή κάθε δραστηριότητας στο σημείο αυτό.

4. ΤΑ ΣΤΡΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΎΣΤΕΡΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Στην κορυφή της τούμπας, οι ανασκαφές του τρίτου ερευνητικού προγράμματος επικεντρώθηκαν εκ νέου γύρω από ένα μεγάλο κτίσμα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού το οποίο είχε έρθει στο φως κατά τη διάρκεια του πρώτου ερευνητικού προγράμματος. Οι ανασκαφές έδειξαν ότι στην πραγματικότητα υπήρχαν τουλάχιστον τέσσερα διαδοχικά στρώματα κατοίκησης της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (εικ. 18), τα οποία χρονολογούνται, σύμφωνα με τις τιμές του άνθρακα 14, στην περίοδο μεταξύ 1500 και 1100 π.Χ. Βρέθηκαν μερικά χάλκινα αντικείμενα και θραύσματα από αγγεία μυκηναϊκού τύπου, τα πρώτα που εντοπίστηκαν στο Ντικιλί Τας. Η ανασκαφική διερεύνηση των στρωμάτων αυτών δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί (βλ. παρακάτω). Κατάλοιπα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού ήρθαν επίσης στο φως στην περιφέρεια της τούμπας (τομέας 2), ακριβώς κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, υποδηλώνοντας ότι η κατοίκηση αυτής της περιόδου δεν ήταν μόνο μακρύτερη σε διάρκεια αλλά και πιο εκτεταμένη από ό,τι πιστεύαμε.

15

14

Σχέδιο της οικίας 4 (αποτύπωση: Χαράλαμπος Ρωμανίδης και Κυριακή Παπαδοπούλου, επεξεργασία στον υπολογιστή: Rozenn Douaud).

15

Αποκατάσταση της οικίας 4, περ. 4300 π.Χ. (σχέδιο: Μαρία Χατζηβασιλειάδου).

16

Τα κύρια κατάλοιπα της Τελικής Νεολιθικής Εποχής στον τομέα 6: τμήματα δαπέδου, λάκκοι και μπάζωμα. Περ. 4000 π.Χ. (φωτ.: Pascal Darcque).

16

Από την Αρχαϊκή, την Κλασική και την Ελληνιστική περίοδο έχουν εντοπιστεί μόνο σποραδικά ευρήματα. Δεν έχει βρεθεί κάποια κατασκευή ρωμαϊκών χρόνων (2ος αι. π.Χ. – 2ος αι. μ.Χ.) ή της Ύστερης Ρωμαϊκής ή Πρωτοβυζαντινής περιόδου (3ος – 7ος αι. μ.Χ.), αλλά τα κινητά ευρήματα αυτών των περιόδων είναι αρκετά συχνά στα στρώματα κοντά στην επιφάνεια. Η ευρύτερη περιοχή του Ντικιλί Τας καλύπτεται ουσιαστικά σε αυτούς τους χρόνους από την ανατολική νεκρόπολη των Φιλίππων. Πρόκειται για τη νεκρόπολη που αναπτύσσεται κυρίως στις παρυφές της Εγνατίας οδού, η οποία κατασκευάστηκε αμέσως μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (148 π.Χ.) για να συνδέσει τις ακτές της Αδριατικής θάλασσας με το Βυζάντιο. Σε αυτήν ακριβώς τη νεκρόπολη ανήκει το ταφικό μνημείο από το οποίο πήρε το όνομά του το Ντικιλί Τας, ένας μονόλιθος ύψους τεσσάρων μέτρων αφιερωμένος τον 10 αιώνα μ.Χ. στον αξιωματούχο Caius Vibius Quartus (βλ. εικ. 20).

Τέλος, τεκμηριώσαμε ότι το κτίσμα που υπάρχει στην κορυφή της τούμπας είναι ένας τετράγωνος πύργος (εικ. 19), χωρίς αμφιβολία σύγχρονος της αναδιοργάνωσης της Ακρόπολης των Φιλίππων τον 10ο–11ο αιώνα μ.Χ. ή τον 13ο–14ο αιώνα μ.Χ.

Η κατασκευή του πύργου θα μπορούσε να εντάσσεται στην επιθυμία των Βυζαντινών να αποκτήσουν καλύτερο έλεγχο των εδαφών μιας περιοχής απειλούμενης από εισβολές. Ένα νόμισμα που χρονολογείται στα μέσα του 13ου αιώνα παρέχει ένα *terminus post quem* για την καταστροφή του πύργου. Οι τελευταίες δραστηριότητες στην κορυφή της τούμπας χρονολογούνται στην Οθωμανική περίοδο, στον 18ο αιώνα.

ΟΙ ΝΕΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Το 2019 ξεκίνησε στη θέση ένας νέος κύκλος ανασκαφών (βλ. παραπάνω, εικ. 3, με κόκκινο χρώμα), με δύο βασικούς στόχους.

Ο πρώτος είναι να μελετηθεί στην κορυφή της τούμπας η επαφή ανάμεσα στο παλαιότερο στρώμα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και στα στρώματα που βρίσκονται ακριβώς από κάτω. Λογικά, κάτω από τα στρώματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού θα πρέπει να εντοπίσουμε είτε στρώματα της Μέσης Εποχής του Χαλκού — μιας περιόδου που απουσιάζει μέχρι σήμερα από τις περισσότερες τούμπες στην Ανατολική Μακεδονία και στα Ανατολικά Βαλκάνια — είτε ένα στρώμα εγκατάλειψης που θα αντιστοιχεί σε διακοπή της κατοίκησης μετά την τελευταία φάση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού

17
 Ασκός της Τελικής Νεολιθικής
 εποχής, γύρω στο 4000 π.Χ.,
 ύψος 16 εκ. (φωτ.: Philippe
 Collet).

18
 Αγγείο της Ύστερης Εποχής
 του Χαλκού με διακόσμηση
 εγχάρακτη και γραπτή με
 γραφίτη. Περ. 1400 π.Χ.,
 ύψος 13,5 εκ. (φωτ.:
 Ευαγγελία Γκουντάκου).

19
 Τα ερείπια του πύργου στην
 κορυφή της τούμπας,
 10ος–11ος ή 13ος–14ος αι.
 (φωτ.: Pascal Darcque).

20
 Η τούμπα του Ντικιλί Τας. Σε
 πρώτο πλάνο, το ρωμαϊκό
 ταφικό μνημείο (φωτ.: Pascal
 Darcque).

(της τελευταίας αρχαιολογικά επιβεβαιωμένης περιόδου, η οποία αντιστοιχεί χονδρικά στα χρόνια γύρω στο 2300 π.Χ.).

Ο δεύτερος στόχος είναι να απαντήσουμε στα κύρια ερωτήματα γύρω από τη νεολιθικοποίηση της περιοχής στο β' μισό της 7ης χιλιετίας π.Χ., και τη διαρκώς αυξανόμενη επιρροή του νεολιθικού τρόπου ζωής κατά το α' μισό της 6ης χιλιετίας π.Χ. Για τον σκοπό αυτό ανοίξαμε, στη βορινή πλαγιά της τούμπας, έναν νέο τομέα με επίκεντρο το σημείο του καρότου C3 (βλ. παραπάνω, εικ. 3 και εικ. 5). Στο σημείο αυτό υπάρχουν αξιόπιστες ενδείξεις κατοίκησης της αρχικής φάσης της Νεολιθικής εποχής (6400–6200 π.Χ.), ακριβώς πάνω από το παλαιοέδαφος του Ολόκαινου, το οποίο βρίσκεται εδώ κάτω από επιχώσεις πάχους περίπου 7–8 μέτρων. Τα κατώτερα 6 μέτρα είναι αρχαιολογικές επιχώσεις λιγότερο ή περισσότερο αδιατάρακτες, ενώ τα ανώτερα 1–2 μέτρα είναι επιφανειακές επιχώσεις διάβρωσης. Ο τομέας αυτός παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς αναμένουμε να μας προσφέρει μια πλήρη στρωματογραφική ακολουθία της Αρχαιότερης και της Μέσης Νεολιθικής εποχής, η οποία θα συμπληρώσει την ήδη γνωστή στρωματογραφία της Νεότερης Νεολιθικής. Ελπίζουμε ότι θα μπορέσουμε με τον τρόπο αυτό να προσδιορίσουμε με ποιες «αποσκευές», στον τομέα της γεωργίας, της κτηνοτροφίας και της τεχνολογίας, εγκαταστάθηκαν στην Ευρώπη οι πρώτοι αγρότες. Πρόκειται για το βασικό ζητούμενο της σύγχρονης έρευνας σχετικά με τη νεολιθικοποίηση της Ευρώπης.

Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας και της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, η γαλλοελληνική αποστολή του Ντικιλί Τας διευθύνεται σήμερα από τη Χαίδω Κουκούλη–Χρυσανθάκη, επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων, τον Pascal Darcque, διευθυντή ερευνών στο γαλλικό Εθνικό Ίδρυμα Επιστημονι-

κών Ερευνών (Centre National de la Recherche Scientifique, CNRS), τη Δήμητρα Μαλαμίδου, προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Σερρών, και τη Ζωή Τσιρτσώνη, ερευνήτρια στο CNRS. Χρηματοδοτείται από τους δύο επιστημονικούς φορείς, καθώς και από το γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών (Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères) και το Ινστιτούτο Αιγαιακής Προϊστορίας (INSTAP). Το 2020, το Ινστιτούτο της Γαλλίας βράβευσε την αποστολή με το Μεγάλο Βραβείο Αρχαιολογίας του Ιδρύματος Simone και Cino Del Duca.

Οι ερευνητικές ομάδες συγκεντρώνουν συνεργάτες από τα κυριότερα ελληνικά και γαλλικά ερευνητικά ιδρύματα —όπως το CNRS, το Πανεπιστήμιο Paris 1, τα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης, το Κέντρο Ραδιοχρονολόγησης με άνθρακα 14 της Λυόν, το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος»— και υποδέχονται πολλούς φοιτητές και φοιτήτριες από τις δύο χώρες. Από το 2019 έχει γίνει επίσης ένα άνοιγμα προς τη Βουλγαρία (Πανεπιστήμιο της Σόφιας).

Βιβλιογραφία

- P. Darcque / H. Koukouli-Chryssanthaki / D. Malamidou / R. Treuil / Z. Tsirtsoni, *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale II, 2: les recherches 1986–2016*, υπό έκδοση.
- H. Koukouli-Chryssanthaki / R. Treuil / L. Lespez / D. Malamidou, *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale. Recherches franco-helléniques dirigées par la Société Archéologique d'Athènes et l'École française d'Athènes (1986–2001)* (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 254), 2008.
- X. Κουκούλη–Χρυσανθάκη / Κ. Ρωμοπούλου, «Οι ανασκαφές στον ελληνικό τομέα του προϊστορικού οικισμού Ντικιλί Τας (1961–1967)», *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη*, 1992, σ. 226–248.
- R. Treuil (επιμ.), *Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale, I. Fouilles de Jean Deshayes (1961–1975)*, τόμ. 1 (BCH Supplément, 24), 1992, τόμ. 2 (BCH Supplément, 37), 2004, τόμ. 3 (BCH Supplément, 61), 2020. Ιστοσελίδα στα ελληνικά: www.dikili-tash.gr